

A nemzetközi kiadványcsere gazdasági vonatkozásai

*Előzetes jelentés**

GOMBÓCZ ISTVÁN

BEVEZETÉS

Az UNESCO 1965-ben azt javasolta az IFLA Nemzetközi Kiadványcsere Bizottságának, hogy dolgoztasson ki egy tanulmányt, amely a kiadványcsere gazdasági vonatkozásait méri fel. A Bizottság elnöke akkor azt válaszolta, hogy a csere olyan tudományos és intellektuális kapcsolat, amelynél a szóban forgó vizsgálat nagyon bonyolultnak tűnik, és még ha sikerülne is a könyvtáraktól elegendő tájékoztatást összegyűjteni, akkor is az derülne ki, hogy a kiadványcsere akár a személyi feltételek, akár a felhasznált anyag tekintetében bizonyára költségesebb, mint a közvetlen beszerzés, azaz a vásárlás. Tekintettel azonban arra, hogy különösen a szocialista könyvtárak igen széles körben alkalmazzák a cserét, mint beszerzési módot, talán mégis hasznos lenne, ha megvizsgálánk a csere gazdaságosságának kérdését. Így kaptam azután az IFLA hágai ülésén megbízást a szóban forgó tanulmány elkészítésére, ami megtisztelő volt ugyan, de egyben azt is jelentette, hogy a csere legkevésbé vonzó oldalával kell foglalkoznom. Szerintem is ellentmond ti. a cserében rejlő tudományos és kulturális célnak, ha kereskedelmi módszereket alkalmazunk, ha szigorú egyensúlyra, elszámolásra törekszünk.

1967 tavaszán elkészítettem az adatgyűjtéshez szükséges kérdőív első változatát, amit az IFLA Nemzetközi Kiadványcsere Bizottsága a torontói ülésen vitatott meg. Ott akkor úgy döntöttek, hogy egyetlen kérdőív helyett kettőt szerkesszünk, az egyik a csereközpontokhoz, a másik magukhoz a cserélő intézményekhez szóljon. Az átalakított kérdőívek végleges változatát az 1968. évi frankfurti ülés fogadta el. A szétosztást a Bizottság elnöke vállalta, aki 60 példányban küldte ki a központokhoz szóló 1. számú kérdőívet és 200 példányban az intézményekhez szóló 2. számú ívet. Az utóbbiakat ugyancsak a központokhoz küldtük azzal a kéréssel, hogy továbbítsák azokhoz az intézményekhez, amelyek jelentős kiadványcserét folytatnak. Ahol nem működik csereközpont, ott a könyvtárosegyesületet vagy a nemzeti könyvtárt kértük fel a szétosztásra. 1969 júliusának közepéig 159 kérdőív érkezett vissza éspedig 22 az 1. számúból és 137 a 2. számúból.

A válaszok összesítése és felmérése több okból nem ment simán. Utólag meg kellett állapítanom, hogy a kérdőívek sem a kérdések tartalma, sem a sorrendje vagy szerkezete tekintetében nem feleltek meg teljesen a célnak. Aránylag sok

* Az IFLA 1969. évi koppenhágai konferenciájára benyújtott dolgozat rövidített magyar fordítása.

volt az olyan kérdés, amely a gazdaságosság problémáját nem érintette, a gazdasági vonatkozások pedig nem voltak elég részletesek. A félreérthető kérdések természetesen felületes válaszokat eredményeztek. A legnagyobb problémát azonban az jelentette, hogy a válaszok földrajzi eloszlása egyáltalában nem volt egyenletes: egyes országokból minden kiküldött ív visszaérkezett, más országokból pedig egy sem. Így tehát igen fontos országok is kimaradtak ennek az előzetes jelentésnek az összesítéséből. Végül nehezítette a munkát az idő rövideje is, mert sok válasz az amúgy is kései június 1-i határidő után érkezett, márpedig a jelentést az IFLA koppenhágai ülésére el kellett készíteni. A rövid idő ellenére arra törekedtem, hogy a sok elmaradt választ valamiképpen pótoljam, ezért, de a kérdés mélyebb megvilágítása kedvéért is, a vonatkozó szakirodalomból is merítettem, és az így kapott tájékoztatásokat az egyes kérdések fejezeteinél „általános megjegyzések” címszó alatt foglaltam össze.

1. SZ. KÉRDŐÍV — A CSEREKÖZPONTOK

1. A CSEREKÖZPONT NEVE ÉS CÍME. A VEZETŐ NEVE
2. A KÖZPONT FÜGGETLEN INTÉZMÉNY? HA NEM, MELYIK KÖNYVTÁRHOZ TARTOZIK?
3. A KÖZPONT AZ EGYETLEN ILYEN JELLEGŰ INTÉZMÉNY AZ ORSZÁGBAN VAGY MÁS SZERVEKKEL EGYÜTT VÉGZI EZT A FELADATOT?

A) Általános megjegyzések

A 2. és 3. kérdés annyiban gazdasági természetű, hogy elsősorban a csereközpontok szoktak állami támogatásban részesülni, ez a szubvenció viszont végső soron érinti a cserélő intézményeket is. Mme von Busse a Cserekézikönyv bevezető tanulmányában,¹ valamint az UNESCO könyvtári folyóiratában² így összegezi a kérdés lényegét: „Általánosságban az a helyzet — és ez kielégítő megoldást is nyújt —, ha a központ a nemzeti könyvtárhoz tartozik, ugyanakkor azonban pénzügyi autonómiával rendelkezik.”

Ami az államok által a központnak nyújtott szubvenció összegét illeti, e kérdésnek van ugyan bizonyos jelentősége a gazdaságosság szempontjából, de arra se a mi kérdőívünk, se a Cserekézikönyv nem tértek ki. Az 1960. évi budapesti kiadványcsere-konferencia előtt az UNESCO összegyűjtötte a központokra vonatkozó információkat és egy részletes és pontos kérdőívben kitért az említett szubvenció összegére is, de egyrészt nagyon kevés központ adott választ, másrészt ezek ma már elavultaknak tekinthetők.³

B) Válaszok

22 választ kaptam az 1. számú kérdőívre. Az 1–3. kérdésre adott válaszokat az alábbiakban rövidítve közlöm az országok francia nevének betűrendjében.

Német Demokratikus Köztársaság: Internationale Austauschstelle, Berlin. A Deutsche Staatsbibliothekhoz tartozik.

Német Szövetségi Köztársaság. I.: Deutsche Forschungsgemeinschaft, Bad Godesberg. A központ a Forschungsgemeinschaft keretében működik.

Német Szövetségi Köztársaság. II.: Abteilung Amtsdrukschriften und Internationaler Amtlicher Schriftentausch, Berlin. Ez a szerv a Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz-hez tartozik.

Dánia: Danmarks Institut for International Udveksling af Videnskabelige Publikationer, (I.D.É.), Koppenhága. Az intézet önálló rovattal szerepel az állami költségvetésben és a nemzeti könyvtár igazgatójának közvetlen felügyelete alatt működik.

Spanyolország: Servicio de Canje Internacional de Publicaciones, Madrid. Közvetlenül a Nevelésügyi és Tudományügyi Minisztérium levéltári és könyvtári igazgatóságához tartozik.

Finnország: International Exchange Service, Helsinki. Szorosan a Tudományos Társaságok Könyvtárához tartozik.

Franciaország I.: Service des Échanges Internationaux. (S.E.I.), Párizs. A Nemzeti Könyvtárhoz és ezen keresztül a Nevelésügyi Minisztériumhoz tartozik. Ez a fő francia csereközpont.

Franciaország II.: Service des Échanges Universitaires. (S.E.U.), Párizs. A Sorbonne könyvtárához tartozik, Franciaországban tehát két központ működik.

Magyarország: Nemzetközi Csereszolgálat, Budapest. Az Országos Széchényi Könyvtárhoz tartozik.

Japán: Interlibrary Services, Tokió. A Nemzeti Parlamenti Könyvtárhoz tartozik.

Luxemburg: Service des Échanges Internationaux, Luxembourg-Ville. A központ szerves része a nemzeti könyvtárnak.

Norvégia: Service Norvégien des Échanges internationaux, Oslo. Az Oslói Egyetemi Könyvtárhoz tartozik.

Hollandia: International Exchange Bureau, Hága. A Királyi Könyvtárhoz tartozik.

Lengyelország: International Exchange Service, Varsó. A Nemzeti Könyvtárhoz tartozik.

Új-Zéland: General Assembly Library, Wellington. A cseremunka a nemzeti könyvtár feladatai közé tartozik.

Anglia: A British Museum nem tekinthető olyan csereközpontnak, mint amilyenek az Unesco könyvtári folyóiratának hátsó borítólapján fel vannak sorolva, mert csak saját maga számára gyűjt. A Department of Printed Books tehát legfeljebb azon az alapon nevezhető központnak, hogy a cseretevékenysége nagyobb, mint a többi angol könyvtaré.

Svédország: Kungliga Biblioteket, Stockholm. Szoros értelemben vett csereközpont nem létezik.

Csehszlovákia: Centre des Échanges Internationaux de Publications, Prága. A Cseh Szocialista Köztársaság Állami Könyvtárához tartozik.

Szovjetunió: Department of International Book Exchange, Moszkva. A Lenin Könyvtárhoz tartozik.

Válaszokat kaptam még a pretoriai (Dél-Afrika) Állami Könyvtár csereosztályától, a taipei (Taiwan) Nemzeti Könyvtár kiadványcsere-irodájától és a szöuli (Dél-Korea) Nemzeti Parlamenti Könyvtártól, de ezek a válaszok vagy későn érkeztek, vagy az említett szervek nem tekinthető csereközpontoknak.

A felsorolt központok mind *egyedüli intézményként* működnek országaikban, a Német Szövetségi Köztársaság és Franciaország kivételével, ahol 2—2 központ működik.

4. FOGLALKOZIK A KÖZPONT A KÜLFÖLDRŐL ÉRKEZŐ VAGY KÜLFÖLDRE CÍMZETT KÜLDEMÉNYEK TOVÁBBÍTÁSÁVAL? HA IGEN, MILYEN ELVEK ALAPJÁN VESZIK A KÖNYVTÁRAK ÉS AZ INTÉZMÉNYEK EZT A SZOLGÁLTATÁST IGÉNYBE? KI VISELI A TOVÁBBÍTÁS KÖLTSÉGEIT?

A) Általános megjegyzések

A továbbítószolgalat kérdése annyiban gazdasági természetű, hogy a központ az intézményeket meg tudja kímélni a tömérdek küldemény portózásának költséges terhétől. Ilyenformán az állam vállalja magára a külföldre irányított

küldemények továbbítását, akár postacsomagokban, akár teherárúként, gyűjtőládákban történik a szállítás. A továbbítácsolgálat további gazdasági jellegű előnyei: 1. A vámhatóságok, postai és vasúti szervek bizonyos kedvezményeket biztosítanak a központok számára, amelyeket az egyéni intézetek aligha kaphatnának meg. 2. A gyűjtőládákban biztonságosabban lehet az anyagot szállítani az elkallódás veszélye tehát igen csekély.

Nemcsak az említett előnyöknek, hanem a továbbítácsolgálat lassúságának is lehetnek gazdasági jellegű következményei. Mind a Cserekézikönyv, mind W. Cox⁴ hangsúlyozza a budapesti konferenciára benyújtott referátumában, hogy milyen jelentősége van a *portóköltéseknek*. Ha a külföldre irányított küldemények portója azonos lehetne a belföldi szállítási költségekkel vagy annál még alacsonyabb lenne, sőt esetleg teljesen megszűnne, akkor a *gyorsaság és a gazdaságosság követelményét egyaránt meg lehetne valósítani*. Ez persze utópisztikusan hangzik, de tudjuk, hogy vannak példák a kompromisszumra is. A brüsszeli csereközpont pl. a sürgős küldeményeket nem gyűjtőládákban, hanem közvetlenül postázza. P. Genzel arról ad tájékoztatást egy idevonatkozó tanulmányában,⁵ hogy a Deutsche Staatsbibliothek megpróbálta hetenként és nem havonta expedálni a gyűjtőládákat a 16 külföldi központ címére. Ez azonban annyira megnövelte a költségeket, hogy abba kellett hagyni és vissza kellett térni a ritkábban történő szállításokra. Genzel is úgy véli, ahogy azt már Maller Sándor is ajánlotta 1955-ben,⁶ hogy a problémát csakis a sürgős kiadványok közvetlen postázásával lehet megoldani.

A gazdasági hátrányok szempontjából érdemes idézni azt, amit W. Slabczynski, a lengyel csereközpont vezetője ír erről a témáról:⁷ „Képzeld el, hogy ha pl. Vladivosztkból egy küldeményt akarnak feladni Japánba, akkor ezt előbb a moszkvai csereközpontnak kellene elküldeni, amely a küldeményt másokkal együtt a gyűjtőlárában ismét a vladivosztki kikötőn keresztül továbbítaná Japánba ...” „Mindebből nemcsak jelentős késedelem származik, hanem a *szállítószervek felesleges megterhelése is*.”

Mindezek ellenére mégis az a helyzet, hogy a gyűjtőládás továbbítómódszernél az előnyök vannak túlsúlyban, amit az is bizonyít, hogy a Német Szövetségi Köztársaság és Japán nem is olyan régen vezették be újra ezt a módszert. Hogy azután a központ által viselt költségek (személyzet, szállítás, csomagolás, helyiségek stb.) mennyivel alacsonyabbak mint amennyi lenne az érintett intézmények által viselt költségek teljes összege, azt nem tudjuk és erre a kérdésre egy pontosabb kérdőív alapján is aligha lehetne válaszolni.

Bár a kérdőív nem érdeklődött a *vám*, a *portóköltések* és a *szállítási feltételek* helyzetéről, ezek annyira gazdasági természetűek, hogy röviden érintenünk kell az idetartozó kérdéseket. Ismeretes, hogy az UNESCO Csereegyezményei értelmében a szerződő államoknak mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy a központok a legkedvezőbb szállítási feltételeket élvezhessék. Mégis ezek a kérdések távolról sincsenek megoldva, még az Egyezményeket végrehajtó (ill. ratifikáló) államok részéről sem. Bizonyos kedvezményeket sikerült a csereanyag számára már eddig is elérni, így pl. az Egyetemes Posta Unió 1957-ben felhatalmazta az egyes postaigazgatóságokat, hogy a könyvek, újságok stb. számára 50%-os kedvezményt adjanak a nyomtatványokra megszabott általános díjakhoz képest. A könyvcsomagok súlyhatárát felemelték 5 kg-ra, sőt zsákban történő szállítás esetén 20 kg a felső határ. A légipostai díjakat szintén csökkentették

és hála az UNESCO-nak, az IATA 33%-os kedvezményt adott az Európán belüli és 50%-os kedvezményt az Európán kívüli szállítások számára.

Sajnos, azonban mindezen kedvezmények *távolról sem elegendők*, ahogy azt G. A. Hamel referátuma oly pontosan feltárja.⁸ Az 50%-os kedvezményt sok ország még nem vezette be, és ami a teherárut illeti, komoly tarifacsökkentésre aligha számíthatunk tekintettel az érintett kereskedelmi vállalatok érdekeire. Sok ország nem csatlakozott eddig még ahhoz az UNESCO-egyezményhez, amely az oktatási, tudományos és kulturális tárgyak behozatalára vonatkozik. Sokfelé találkozunk még akadályokkal, a kiviteli és behozatali engedélyek által okozott nehézségekkel stb. Sőt, az 1968. évi UPU kongresszus, amikor a saját Egyetemes Egyezményét módosította, nem említette a nemzetközi kiadványsesere anyagát, bár ugyanakkor a könyvtárközi kölcsönzés számára tett bizonyos engedélyt. Egyszóval a helyzet nem javult az utóbbi években, és ezért azt hisszük, hogy a kiadványsesere *gazdaságossága* tekintetében a legfontosabb és legsürgősebb teendők a tarifák és az államok által előírt egyéb források terén várnak ránk.

B) Válaszok

Mindkét irányban (külföldre és belföldre) továbbítószerződést látnak el az alábbi központok, amennyiben erre őket a cserélő intézmények felkérlik: Deutsche Staatsbibliothek; I.D.É.; Deutsche Forschungsgemeinschaft; Servicio de Canje Internacional, Madrid; International Exchange Service, Helsinki; S.E.I., Párizs; Service Norvégien; Internat. Exch. Service, Varsó; Internat. Exch. Bureau, Hága.

Csak a külföld irányában végez továbbító funkciót a Service des Echanges Universitaires, Párizs. Összegyűjti és külföldre expedálja a francia fakultások valamennyi nyomtatott disszertációját.

Csak a belföld irányában végeznek továbbító funkciót a következő központok: Nemzetközi Csereszolgálat, Budapest; General Assembly Library, Wellington; Kung. Bibl., Stockholm; Centre des Echanges, Prága; Lenin Könyvtár, Moszkva.

A budapesti és prágai válaszok hozzátették, hogy kivételes esetekben a külföldre irányuló szállítmányok továbbítását is vállalják.

A többi központ válaszai: Staatsbibl. Preuss. Kulturbesitz, Berlin csak a hivatalos kiadványokkal foglalkozik, és ugyanaz a helyzet a Department of Printed Books, British Museum, London, illetőleg a londoni Stationary Office esetében.

A továbbítás költségeit a központok maguk viselik. Néhány központ részletesebb választ is adott: S.E.I., Párizs: postai bérmentesség Franciaországban belül, a külföldre irányuló portót a S.E.I. viseli. S.E.U., Párizs: a költségeket az Oktatásügyi Minisztériumhoz tartozó Könyvtárigazgatóság viseli.

International Exchange Bureau, Hága: A hollandiai feladónak a küldeményeket készen csomagolva saját bérmentesítéssel kell a központba beküldeniük. Jelenleg az a helyzet, hogy a küldemények költségeit holland feladók viselik. A költségeket félévenként utalják át a központ címére az expedált küldemények súlya szerint. Az egyes küldemények súlyát átvételkor, a külföldre küldés előtt lemérik.

International Exchange Service, Varsó: Az intézmények csak arra vannak kötelezve, hogy a csereanyagot a Csereszolgálat helyiségébe beszállítsák, azután a nemzeti könyvtár viseli a költségeket.

5. VAN A KÖZPONTNAK RÉSZLEGES VAGY TELJES ÁTTEKINTÉSE AZ ORSZÁG ÉS A KÜLFÖLD KÖZÖTTI CSERÉRŐL? MILYEN MÓDSZERREL ÉRI EZT EL?
6. VEZET-E A KÖZPONT NYILVÁNTARTÁST A KÜLFÖLDDDEL CSERÉT FOLYTATÓ HAZAI KÖNYVTÁRAKRÓL ÉS INTÉZMÉNYEKRŐL?

A) Általános megjegyzések

Ezt a két kérdést azért tettük fel, hogy megtudjuk, vajon a központok követték-e a *Cserékézikönyv* és számos idevonatkozó tanulmány tanácsait, melyek egyúttal a fejlődés irányát is jelzik. A gazdaságosság szempontjából természetesen szükség van arra, hogy egy központi kartoték útján áttekintsük az egész ország cseréjét. Enélkül a központ aligha tudja felmérni, hogy a külfölddel folyó csere rentábilisan működik-e.

Emlékszünk arra, hogy a párizsi Egyezmények előkészítése során már *Schmidt-Phiseldeck* előzetes jelentése is tartalmazta azt a követelményt, hogy az intézmények cseréjéről központi kartotékokat kell felfektetni. Ezt a kívánságot Mme *Busse Cserékézikönyve* is megismételte. A budapesti konferencia záróközleménye ugyancsak szükségesnek mondotta a csereforgalom nyilvántartását országos szinten, de hozzátette, hogy valamilyen túl részletes nyilvántartás felállítása nem lenne kívánatos.

B) Válaszok

A teljes vagy részleges áttekintésre vonatkozó kérdést a legtöbb csereközpont félreértette. Úgy gondolom, hogy különösen az angol „control” szó használata vezetett tévedésekre. *Majdnem valamennyi válasz nemleges volt.* Még azok a központok is nemmel válaszoltak, amelyek pedig biztosan vezetnek nyilvántartást legalábbis az általuk kiszolgált intézményekről. Volt néhány pontosabb válasz is: pl. I.D.É., Koppenhága: részleges áttekintésünk van; S.E.U., Párizs: teljes áttekintésünk van a disszertációk cseréjéről; Nemzetközi Csereszolgálat, Budapest: teljesen áttekintjük az ország cseréjét. Luxembourg: részleges áttekintés; Nat. Assembly Library, Wellington: részleges áttekintés; Internat. Exch. Bureau, Taipei: teljes áttekintés; Internat. Exch. Service, Varsó: teljes áttekintés a hivatalos kiadványokról, részleges minden más kiadványt illetően.

Ami a cserélő intézményekről vezetett kartotékokot illeti, a válaszok világosabbak voltak. „*Nem-mel válaszoltak:* Staatsbibl. Preuss. Kult. Besitz, Berlin; Servicio de Canje, Madrid; S.E.I. és S.E.U., Párizs; Service Norvégien, Oslo; Nat. Ass. Libr., Wellington; Internat. Exch. Bureau, Hága; British Museum és Kung. Bibl., Stockholm. „*Igen-mel válaszoltak:* Deutsche Staatsbibliothek; Nemzetközi Csereszolgálat, Budapest; Lenin Könyvtár, Moszkva.

Csak azokról az intézményekről vezetnek kartotékokat, amelyek igénybe veszik a központ továbbítószolgálatait: Deutsche Forschungsgemeinschaft; Internat. Exch. Service, Helsinki; Interlibr. Serv., Tokió; Internat. Exch. Serv., Varsó; Internat. Exch. Bureau, Taipei; S.E.I., Párizs.

Egyéb válaszok: I.D.E.: a kartotékból kitűnik, hogy melyek a dán intézményekkel cserét folytató külföldi intézmények. Luxembourg: nincs kartotékunk, de ismerjük az intézmények munkáját. British Museum: Nem. Miután ilyen kartotékokat nem vezetünk, a British Museum valószínűleg nem minősül csereközpontnak. Prágai Cseréközpont: Azokról a könyvtárakról és intézményekről vezetünk nyilvántartást, amelyek az Oktatásügyi és Kulturális Minisztérium felügyelete alá tartoznak.

7. A KÖZPONT BEFOLYÁSOLJA VAGY KOORDINÁLJA A TÖBBI INTÉZMÉNY CSERÉJÉT? MILYEN MÓDSZEREKKEL?

A) Általános megjegyzések

A koordinálás feladatköre (információs szolgálat, az országos szerzeményezési politikát támogató és a felesleges beszerzéseket kiküszöbölő koordinálás) különösen sok vitára adott okot az utóbbi években. Egyfelől vannak azok az országok, amelyek mindenfajta befolyást vagy koordinálást elutasítanak, másfelől viszont azok, amelyek talán túl sokat várnak ettől a csereközponti funkciótól. A kettő között középúton jár a *Cserekézikönyv*, de ezt az utat választotta a budapesti cserekonferencia éppúgy, mint a két UNESCO egyezmény. Tegyük még hozzá, hogy B. Kanevsky⁹ és W. Slabczyński cikkeiben, melyek az UNESCO könyvtári folyóiratában jelentek meg, megismétlődik az a követelmény, hogy az egyszerű postahivatalyszerű csereközpontokból igazi és hatékony központokat kell szervezni, tájékoztató, koordináló és ösztönző hatáskörrel.

B) Válaszok

„Nem”-mel válaszoltak: Deutsche Staatsbibliothek; Deutsche Forschungsgemeinschaft; Staatsbibl. Preuss. Kult. Bes., Berlin; Internat. Exch. Serv., Helsinki; S.E.U., Párizs; Interlibr. Serv., Tokió; Luxembourg; Service Norvégien, Oslo; Internat. Exch. Bureau, Hága; British Museum; Internat. Exch. Serv., Prága.

Egyéb válaszok: I.D.É.: A koordinálást az intézetektől kapott információk és az I.D.É. által vezetett nyilvántartás alapján végezzük. Ezt a koordinálást arra a gyűjtőkori rendszerre alapozzuk, amelyen a dán szerzeményezési politika felépül. Az I.D.É. természetesen figyelembe veszi ezt a gyűjtőkori megosztást akkor, amikor a csereanyagot szétosztja és amikor a decentralizált cserekapcsolatok létesítését kezdeményezi.

S.E.I., Párizs: Segítséget adunk egyes könyvtáraknak abban, hogy francia könyvekkel viszonzhassák a külföldről kapott munkákat. Internat. Exch. Serv., Varsó: Elvben „nem” a válasz, de a múltban már számos fontos kísérlet történt az országos szinten folyó koordinálásra: 1. kérdőívakiót bonyolítottunk le, 2. összehívtuk a kiadványcsere nemzeti konferenciáját (1963), 3. kiadványokat bocsátottunk ki, 4. tájékoztatószolgálatot láttunk el nemzeti és nemzetközi síkon. Állami Lenin Könyvtár, Moszkva: A központ a következő módokon végez koordináló tevékenységet: a) könyvtárak évente kongresszust tartanak; b) a csereforgalmi adatokat központilag gyűjtjük, c) módszertani tanácsokat adunk a könyvtárak részére, d) szabványosított formulákat dolgozunk ki a csere munka céljaira.

8. VAN VALAMILYEN ORSZÁGOS JOGSZABÁLY A CSERÉRŐL?

„Igen”-nel válaszoltak: Staatsbibl. Preuss. Kult. Bes., Berlin és a Nemzetközi Cserebizottság, Budapest.

„Nem”-mel válaszoltak: majdnem az összes többi központ, kivéve néhányat (Koppenhága, S.E.I., S.E.U., Varsó, Moszkva), amelyek a központ alapító jogszabályát nevezték meg. Más központok hivatkoztak a Párizsi Egyezményekre.

9. FOGLALKOZIK A KÖZPONT AZ ORSZÁG INTÉZMÉNYEI ÁLTAL FOLYTATOTT CSERE ÉRTÉKÉNEK NYILVÁNTARTÁSÁVAL?

Bár a központokhoz intézett utóbbi öt kérdés közül ez volt az egyetlen, amelyik a gazdasági oldalt közvetlenül érintette, a válaszok majdnem kivétel nélkül *nemlegesek* voltak, és így hasznos útbaigazítást alig adtak. Persze világos, hogy az országos csere áttekintése

nélkül, illetőleg a cserélő intézményekről vezetett központi nyilvántartás hiányában a válasz nem is lehetett más, mint negatív. Csupán a Deutsche Staatsbibliothek említi, hogy statisztikát vezet a továbbított küldeményekről és Budapest jelzi, hogy évenként összesíti az intézmények által beküldött értékatokat.

*

2. SZ. KÉRDŐÍV — INTÉZMÉNYEK

1. AZ INTÉZMÉNY NEVE ÉS CÍME

Természetesen nem közölhetjük itt valamennyi válaszoló intézet nevét. De az intézetek számát országok szerint érdemes felsorolni, hogy ebből is lássuk az arányokat.

ENSZ Könyvtára	1
Algéria	1
Anglia	1
Ausztria	1
Csehszlovákia	18
Dánia	1
Dél-Afrika	1
Dél-Korea	1
Egyesült Államok	1
Finnország	3
Franciaország	6
Hollandia	13
Japán	1
Kanada	2
Kuba	1
Lengyelország	2
Libanon	1
Magyarország	9
Német Demokratikus Köztársaság	8
Német Szövetségi Köztársaság	46
Norvégia	1
Portugália	1
Spanyolország	2
Svédország	3
Új-Zéland	2
Uruguay	1

137

Tekintettel arra, hogy a kérdőíveket 200 példányban osztottuk ki, a 137 válasz elég kedvező arányt jelez, de az eredményt nagyban lerontja az a tény, hogy fontos országok (Egyesült Államok, Szovjetunió, Belgium, Olaszország, Jugoszlávia, Latin-Amerika) majdnem teljesen hiányoznak.

2. A CSEREOSZTÁLY MAGA IS RENDELKEZIK KIADVÁNYOKKAL
A CSERE CÉLJAIRA? HA IGEN, MILYEN FORRÁSBÓL?
- A CSEREOSZTÁLY VAGY AZ ANYAINTÉZMÉNY SAJÁT KIADVÁNYAI
  - KÖTELESPÉLDÁNY-BESZOLGÁLTATÁS ÚTJÁN KAPOTT KIADVÁNYOK
  - HIVATALOS KIADVÁNYOK
  - KERESKEDELEMBEN VÁSÁROLT KIADVÁNYOK
  - FŐLŐSPÉLDÁNYOK (DUPLUMOK)
  - MÁS FORRÁSBÓL SZÁRMAZÓ ANYAG
3. VAN A CSEREOSZTÁLYNAK KÜLÖN HITELKERETE ARRÁ, HOGY
A CSERE CÉLJAIRA KIADVÁNYOKAT VÁSÁROLJON?

A) Általános megjegyzések

Gazdasági szempontból, a csere felhasznált anyag tekintetében a következő lényegbevágó megjegyzést találjuk a kézikönyvben: „Ahhoz, hogy a csere anyagilag kedvezőbb legyen, mint a vásárlás útján történő beszerzés, az kell, hogy a könyvtár olcsón be tudja szerezni a cserehez szükséges kiadványokat”.

Ugyanezen gondolatot fejezi ki Mme Honoré is az UNESCO-hoz intézett válaszlevelében: „A csere csak azon könyvtárak számára igazán rentábilis beszerzési mód, amelyek bizonyos kiadványok felett ingyenesen rendelkeznek vagy van hitelkeretük a csere céljából történő vásárlásokhoz.”

Nyilvánvaló, hogy az esetek többségében a könyvtár saját kiadványai vagy a felettes intézmény kiadványai a csere céljaira ingyenesen állnak rendelkezésre, míg a kereskedelmi kiadványokat meg kell vásárolni. Ugyanakkor sok nagy szocialista országbeli könyvtárban az a helyzet, hogy a kötelezpéldány-beszolgáltatásból vagy más forrásokból származó könyvek és folyóiratok is ingyenesen állnak rendelkezésre, gyakran elég nagy mennyiségben. Ilyenformán tehát azt látjuk, hogy a csereanyag fajtái bővülnek, ahogy az a budapesti határozatokból is kiderül: „A konferencia megállapítja, hogy a tudományos intézetek kiadványai alkotják a kiadványcsere alapvető anyagát, de ugyanakkor úgy véli, hogy a kereskedelmi forgalomban szereplő anyag sem zárható ki a csereforgalomból”. Tegyük ehhez még hozzá, hogy a duplumok és a hivatalos kiadványok majdnem mindig az ingyenesen rendelkezésre álló kiadványok kategóriájába tartoznak.

B) Válaszok

2/a sz. kérdés:

„Igen” = 137

„Nem” = 0

Ez az eredmény magától értetődik, hiszen a kérdőívet már eleve azokhoz a könyvtárakhoz küldtük, melyek *jelentős* kiadványcserét folytatnak.

2/b sz. kérdés: (kötelezpéldányként kapott kiadványok)

„Igen” = 18

„Nem” = 119

Valóban az a helyzet, hogy csak a nemzeti könyvtárak részesülhetnek a kötelempéldányokból. Közülük a következők használnak kötelempéldányokat a cserére is:

Bibliothèque nationale, Párizs; Österreichische Nationalbibliothek; National Diet Library, Tokió; Univers. Library, Beirut; Instituto Nacional del Libro, Montevideo; továbbá Lengyelország, Magyarország és a Szovjetunió nemzeti könyvtárai, és néhány további magyar és csehszlovák nagy könyvtár.

2/c sz. kérdés: (hivatalos kiadványok)

„Igen” = 25

„Nem” = 112

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a hivatalos kiadványok fogalma körüli bizonytalanság ezúttal is igen különféle felfogású válaszokat eredményezett. Az „igen” válaszok között több nemzeti könyvtár szerepelt: Algéria, Anglia, Japán, Kanada, Korea, Kuba, Portugália könyvtárai, anélkül azonban, hogy közelebbről meghatározták volna a felhasznált hivatalos kiadványok körét. Dél-Afrika, Finnország, Német Demokratikus Köztársaság, Norvégia és Új Zéland nemzeti könyvtárai a „részben” szóval válaszoltak. Az Universitäts- und Stadtbibliothek, Köln-Lindenthal itt említette az Egészségügyi Világszervezet kiadványait, az Universitätsbibliothek, Mainz pedig a „Landtagsdrucksachen” kategóriáját, a Patentamt, München a szabadalmakat stb.

2/d sz. kérdés (kereskedelemben vásárolt kiadványok)

„Igen” = 83

„Nem” = 54

Ez az eredmény nagyonis tanulságos számunkra, mert igazolja az általános megjegyzések során mondottakat. Azt eddig is tudtuk, hogy a szocialista országok nagy könyvtárai a csere céljaira felhasználják a kereskedelmi kiadványokat, de meglepő az, hogy a Német Szövetségi Köztársaság egyetemi könyvtárai, továbbá a svéd, angol és holland könyvtárak ugyancsak igenlő választ adtak, bár legtöbbször hozzátette, hogy „részben” vagy „alkalmilag”, „korlátozott mértékben” vagy esetleg azt, hogy „ritkán”. A fent közölt arány tehát ne tévesszen meg bennünket, mert a csereanyag mennyiségét tekintve nem vitás, hogy a kereskedelmen kívüli kiadványok többségben vannak a kereskedelemben vásároltak fölött.

A British Museum válaszát érdemes külön is idézni: „A *d*) pontban említett kategória is rendelkezésünkre áll bizonyos mértékig, de minthogy ezeket a műveket a mi korlátozott könyvbeszerzési keretünkből kell megvásárolnunk, ezért az ilyenfajta anyagot is magában foglaló csereállapotásokat csak akkor kötünk, ha a külföldi partnernek semmit sem tudunk adni az *a*) vagy *c*) kategóriák anyagából vagy nincsen lehetőségük arra, hogy külföldön könyveket vásároljanak”.

2/e sz. kérdés (duplumok)

„Igen” = 91

„Nem” = 46

Az igenlő válaszok közül 12-en hozzátették, hogy „alkalmilag”, „korlátozott keretek között”, stb. Több válasz külön is aláhúzta ennek a cserefajtának a fontosságát és néhány nemleges válasz azt a kiegészítést tartalmazta, hogy a „duplumcseré meg szervezése folyamatban van”.

A 2/f sz. kérdés az egyéb forrásokra vonatkozott. A legtöbb könyvtár *semmilyen választ nem adott*. Néhány német egyetemi könyvtár itt említette meg, hogy más intézmények kiadványait is felhasználják csere céljából, az illető intézmény megbízásából. Tegyük még hozzá, hogy Oxford és Cambridge könyvtárai cserére felhasználják a két városban vállalati formában működő „University Press”-ek kiadványait.

3. sz. kérdés (hitelkeret)

„Igen” = 61

„Nem” = 56.

Egyéb válaszok száma: 20.

Az igenlő válaszok között 20 volt olyan, amelyek szerint a gyarapításra általában áll egy bizonyos összeg rendelkezésre és a csere céljaira ebből csak alkalmilag lehet meríteni. Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy az intézmények többsége rendelkezik egy kisebb-nagyobb vásárlási kerettel. A valamivel részletesebb válaszok közül a Bodleian Libraryét idézem: „Az általános beszerzési keretből akkor merítünk, ha ezt szükségesnek tartjuk. A szláv anyag gyarapítására szánt összegnek kb. 2/3 – 3/4 részét a csere céljait szolgáló vásárlásokra fordítjuk”.

4. HOGYAN TÖRTÉNIK A CSEREANYAG ELSZÁMOLÁSA?

a) KERESKEDELMI ÉRTÉK

b) KÖTETEK VAGY FÜZETEK (FOLYÓIRATOKNÁL A CÍMEK) SZÁMA

c) LAPSZÁM

d) EGYÉB MÓDSZEREK

A) Általános megjegyzések

A *Cserekézikönyv* és a többi általam ismert cikk hangsúlyozza, hogy amennyire csak lehetséges, el kell kerülni a pontos pénzügyi elszámolást, mert a csere intellektuális folyamat, melynél nincs szükség az egyensúly pontos betartására, a szigorú viszonyosság helyett engedékenységre és nagyvonalúságra kell törekedni. Ugyanakkor a tanulmányok mind hozzátézik, hogy valamiféle elszámolást mégis figyelembe kell venni. A budapesti konferencia egyik határozata ezt a kérdést így sommázza: „A szigorú viszonyosság nem kívánatos, de ésszerű egyensúlyra mégis tanácsos törekedni. Az a helyes, ha nagyvonalú magatartást tanúsítunk”.

Itt említem meg, hogy *Mme Battembourg* (UNESCO) szívésségéből hozzájutottam Mr. *Fay Blake* (University of California) cikkéhez, mely lelkesen állást foglal a csere mellett (és egyúttal csekély kárpótlás az elmaradt amerikai válasszokért): „Mi soha nem követtük a szigorú viszonyosság elvét, de mégis, ha lehetséges, valamilyen hozzávetőleges egyensúlyra törekszünk”.

B) Válaszok

a) kereskedelmi érték:

„Igen”: 62

„Nem”: 55

Egyéb: 20

Ezek szerint elég sok intézmény veszi figyelembe a cserélt kiadvány kereskedelmi értékét, de ugyanakkor az is világos, hogy nagyon kevés intézmény vezet

pontos könyvelést a küldött és kapott kiadványokról. Az „árazott csere” viszonylag ritkán használt módszer bárhol a világon.

Az alábbiakban néhány érdekesebb választ szó szerint idézek: ENSZ Könyvtár: „Teszünk ugyan kísérletet arra, hogy létrehozzuk a csere egyensúlyát az anyag kereskedelmi értéke alapján, de ebből a célból nem vezetünk nyilvántartást a könyvek, ill. az alkalmi szállítmányok áairól ... Arra törekszünk, hogy az évi előfizetési díjak nagyjából egyensúlyban legyenek”.

Több nyugatnémet egyetemi könyvtár azt a választ adta, hogy a kiadványok árait csak akkor veszik figyelembe, ha kereskedelmi anyagról van szó. Ugyanezt a véleményt közölték az angol könyvtárak is.

S. E. I., Párizs: „A kereskedelmi értéket azokban az esetekben vesszük figyelembe, amikor ez lehetséges.”

Magyar Tud. Akad. Könyvtára: „kb. 2000 partnerből csak 7 vagy 8 partnernél alkalmazzuk ezt a módszert”.

b) *Kötetek vagy füzetek (folyóiratcímek) száma:*

„Igen”: 50

„Nem”: 70

Egyéb: 17

c) *Lapszám:*

„Igen”: 19

„Nem”: 118

d) *Egyéb módszerek:* Egyik válasz sem említett semmiféle „egyéb módszert”, de voltak olyan ívek, amelyek ebben a rovatban közölték az idevonatkozó általános megjegyzéseket. Íme néhány példa:

„Az algériai nemzeti könyvtár liberálisan cserél, különösen azokkal a könyvtárakkal, amelyek maguk is nagyvonalú magatartást tanúsítanak az algériai könyvtárakkal szemben.”

A Deutsche Staatsbibliothek említést tesz egy másfajta elszámolási módszeről, a „Pauschaltausch”-ról, vagyis egyes nagy könyvtárakkal nagy tételekben folyó, elszámolás nélküli cseréről.

A legtöbb egyetemi és tudományos könyvtár azt a választ adta az elszámolásra vonatkozó kérdésre, hogy a kapott és küldött kiadványok *belső, tudományos* értékét veszik figyelembe. Ezt a véleményt a leideni történeti múzeum könyvtára így fejezte ki: „Az értéket az határozza meg, hogy a mi kiadványunk mennyire érdekli a partnerünket, illetőleg az, hogy bennünket mennyire érdekel a partner kiadványa”.

Említsük még meg, hogy több csehszlovák könyvtár, de mások is itt hangsúlyozták azt, hogy a cserét kulturális ügynek, a nemzeti kultúra propagálásának is tekintik anélkül, hogy az egyenértékű viszonzáshoz ragaszkodnának.

5. A CSERE GAZDASÁGOS LEBONYOLÍTÁSÁRA TÖREKSZIK-E A CSEREOSZTÁLY, VAGYIS FIGYELEMBE VESZI AZ ÖSSZES TÉNYEZŐT: A SZEMÉLYZET, A CSEREANYAG, A SZÁLLÍTÁS KÖLT-SÉGEIT, A KAPOTT ÉS KÜLDÖTT KIADVÁNYOK ÉRTÉKÉT?

A) *Általános megjegyzések*

A csere gazdaságosságának problémája ebben a kérdésben van összesűrítve, és így csak sajnálhatjuk, hogy a kérdést nem bontottuk részleteire. A szakirodalom se árul el sokat ebben a vonatkozásban. Ismét a Cserekézikönyv az, amelyet

érdemes idézni: „A könyvtárak általában rendelkeznek egy bizonyos vásárlási kerettel, amellyel el is kell számolniuk annak a hatóságnak vagy hatóságoknak, amelytől a keretet kapták. Ilyenformán mégis ügyelniük kell arra, hogy a cserében beszerzett kiadványok értéke *megfeleljen a kiküldött anyag értékének, beleértve a cseremunkára fordított munkaidő értékét is.*

B. *Kanevszkij* 10 évvel ezelőtt közölt néhány értékadatot a Lenin Könyvtár cseréjéről:¹⁰

„1958-ban az Osztály költségvetése így alakult: az alkalmazottak fizetése és a csere céljaira beszerzett szovjet kiadványok költsége (beleértve az ingyenesen kapott kötelespéldányok értékét is) kb. 1 500 000 rubelre rúgott. Ebből az összegből kb. 740 000 rubelt fordítottunk a művek beszerzésére és kb. 200 000 rubelt a postai költségekre.”

Ha figyelembe vesszük, hogy a könyvtár 1957-ben csere címén 150 000 kiadványt kapott és ezt a számot összevetjük az előbb említett 1,5 millió rubellel, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy egy cserében beérkező külföldi mű kb. 10 rubelbe került. Bár ezek a számok már 12 évvel ezelőtti helyzetet tükröznek, mégis tanulságosak, hiszen az arányok feltehetően azóta sem változtak.

Erről a témáról ír Peter Genzel is:¹¹ „A csere gazdasági előnyeit nem is lehet eléggé magasra értékelni. Csupán a beérkező periodikák értéke körülbelül 2 millió márkát tesz ki egy évben. Ha az 1964. évi adatokat vesszük (127 614 kötet), akkor ez kb. 35 márkás átlagárát jelent kötetenként.”

Én is tettem egy kísérletet arra, hogy a mi budapesti csereosztályunk évi költségvetéseit hozzávetőleg felbecsüljem:

Kötelespéldányként kapott anyag értéke	kb. 200 000 Ft
Vásárlásra fordított összeg	250 000 Ft
Személyzet munkabére	200 000 Ft
Postaköltségek stb.	250 000 Ft
	<u>900 000 Ft.</u>

Ha még az osztályra eső egyéb dologi (világítás, felszerelés, csomagolóeszközök, irodaszerek stb.) költségeket is figyelembe vesszük, akkor a fenti összeget 1 000 000 forintra kerekíthetjük. Minthogy évente átlagosan 25 000 külföldi kiadvány érkezik hozzánk, ezért egy cserében beszerzett mű átlagos értékét 40 Ft-ra, azaz hozzávetőleg 1 dollárra becsülhetjük.

B) Válasz a kérdésekre

„Igen”: 28

„Nem”: 91

Egyéb: 18

Csak sajnálhatjuk, hogy az intézmények többsége egyszerű „nem”-mel válaszolt. Az egyszerű „igen” válaszokból sajnos nem derül ki, hogy milyen módon mérlegelik a csere rentabilitását. Sok igenlő válasz csak a *kiadványok értékét* figyelembe vevő elszámolásra vonatkozik (tehát a személyzeti stb. tényezőkre nem). Az alábbiakban idézünk néhányat a valamivel bővebb válaszok közül:

ENSZ Könyvtár, New York: Nem. Bár a könyvtár fel van készítve arra, hogy az ENSZ Kiadói Hatóságának felszólítására számot adjon a cserekapcsolatok hasznosságáról és gazdasági eredményességéről, valójában csakis a cserélt anyag értékét veszi figyelembe és az egyéb költségeket nem.

Freie Universität, Berlin: Igen, ami az anyagot, a szállítást és a kiadványok értékét illeti. Nem vesszük figyelembe a munkabéreket.

Univ. Bibl., Giessen: A pénzügyi szempontokra tekintettel vagyunk a szállítás kérdéseinél is. Österreichische Nationalbibliothek, Bécs: Nem, de tisztában vagyunk azzal, hogy a személyi stb. kiadások jelentősen megnövelik a cserében kapott anyag költségeit.

S.E.I., Párizs: Az anyagi szempontok nem játszanak szerepet. Arra törekszünk, hogy a tudományos értékű kiadványokat szerezzük be, a szoros kötetegységsúlynak tehát nem tulajdonítunk jelentőséget.

Központi Stat. Hiv. Kvt., Budapest: Bár azon vagyunk, hogy a csere gazdaságilag is kiegyensúlyozott és mindkét fél számára előnyös legyen, ugyanakkor fontosnak tartjuk a csere kulturális és tudományos oldalát is.

6. MILYEN ELVEK SZERINT VÁLASZT A KÖNYVTÁR A BESZERZÉS KÉT MÓDJA KÖZÖTT:

- a) CSERE: MILYEN ESETEKBEN, MILYEN ANYAGBAN?
- b) VÉTEL: MILYEN ESETEKBEN? MILYEN ANYAGBAN?

A) Általános észrevételek

Közismert tény, hogy a csere akkor előnyös a könyvtárak számára, ha ezzel a vétel útján nem kapható kiadványokat tudnak beszerezni, vagy akkor, ha a csere útján olyan anyag birtokába juthatnak, amely túl sok devizakiadást jelentene. Ugyanakkor a csere előnyös az átadó fél részére is, mert így módja nyílik arra, hogy az intézmény tudományos eredményeit — a kereskedelem közbejötté nélkül — másokkal megismertesse.

Anélkül, hogy a csere előnyeit és hátrányait a vétellel összehasonlítva itt most részletezném, csupán a *Cserékézikönyv*, valamint *Hamel* szavait idézem: „A csere félút a vásárlás és az ajándék között”. A budapesti cserekonferencia zárójelentését ugyancsak érdemes ismét idézni:

„A csere és a vétel viszonyának kérdésénél szerepet játszik az, hogy az intézmények milyen anyagi támogatásban részesülnek, milyen súllyal esik latba az állami érdek, milyen beszerzési politikát folytatnak az intézmények és melyek a külföldi kiadványok megvásárlási lehetőségei és körülményei. A csere nem öncél, hanem mód arra, hogy a kultúra és a tudomány terén elért eredményeket a kereskedelemben adott lehetőségeknél szélesebb körben terjesszük.”

B) Válaszok

Amint előre látható volt, a válaszok 90%-a azt tartalmazta, hogy az akadémiai, egyetemi, könyvtári kiadványok esetében vagy ha disszertációkról, jelentésekről, hivatalos kiadványokról vagy más olyan anyagról van szó, amely a rendes kereskedelmi forgalomban nehezen vagy nem hozzáférhető — a cserét részesítik előnyben. És fordítva, a kereskedelemben kapható anyagot az intézmények többsége inkább megvásárolja. Az alábbiakban példaként néhány választ idézünk a részletek jobb megvilágítása végett:

ENNSZ Könyvtár: a) a cserét választjuk a következő esetekben: 1. ha a keresett kiadványok a kereskedelemben nem kaphatók; 2. ha olyan országokból szerzünk be anyagot, amelyekben a könyvkereskedelem nem működik jól; 3. a nem-kormányközi és kormányközi szervezetek esetében, melyektől elvárható, hogy díjmentesen, de legalábbis cserében küldjék el kiadványaikat; 4. olyan sorozatok és periodikumok esetében, amelyek nem kívánnak évente

egynél többszöri nyilvántartást; 5. olyan cseremegállapodások esetében, amikor egy bizonyos intézmény rendszeresen küldi valamennyi saját kiadványát, automatikusan a megjelenést követően.

b) inkább a vételt választjuk, ha a kereskedelmi kiadványok könyvkereskedőtől vagy képviselőtől minden nehézség nélkül beszerezhetők.

Deutsche Staatsbibliothek, Berlin:

a) a cserét választjuk a kereskedelmen kívüli kiadványoknál, azután a duplumok esetében, valamint devizatakarékossági okokból kereskedelmi anyagnál is. Ide tartozik a szocialista országokkal folytatott kultúregyezményes csere is.

b) a vételt választjuk általában a kereskedelemben szereplő anyagnál, főleg a kapitalista országokkal és Nyugat-Németországgal folytatott csere keretében.

Österreichische Nationalbibliothek, Wien:

a) csere: keleti országokkal, b) vétel: nyugati országokkal.

Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid:

a cserét részesítjük előnyben.

Institut for Soviet Studies, Helsinki:

a) csere: a szovjet könyvek és a meg nem vásárolható sorozatok esetében, b) vétel: minden más anyag esetében.

Library of the free University, Amsterdam:

a) csere: a fontos, de nem sürgős anyagnál, b) vétel: a gyakran kért vagy sürgős anyagnál.

Netherlands Institute of Research of the Sea, Den Helder:

a) a cserét részesítjük előnyben, ha az anyag fontos számunkra, b) a vételt választjuk, ha az anyag nem olyan fontos.

Libr. of the Agricultural Univ., Wageningen, Hollandia:

a kelet-európai intézetekkel és egyetemekkel inkább cserélünk.

Bibl. Medicale Centrale, Varsó:

a) azzal kezdjük, hogy cserét javasolunk és b) áttérünk a vételre, ha a cserére nincs lehetőség.

British Museum, Department of Oriental Printed Books, London:

a) azokkal az országokkal cserélünk, amelyeknek valutáris nehézségei vannak és azokkal az intézményekkel, amelyeknek kiadványait nem lehet megvásárolni, b) minden más esetben inkább vásárolunk.

Uppsala Universitetsbibliotek:

Mindig a cserét választjuk, ha van rá lehetőség.

Univerzitni Knihovna, Prága:

a) a cserét választjuk, ha a mű vétel útján nem kapható, ha külföldi devizát tudunk megtakarítani, ha egy művet gyorsabban akarunk beszerezni; b) a vételt választjuk a drága könyveknél vagy olyan relációkban, ahol nincsenek jól működő cserekapcsolatok.

Statni Lekarska Knihovna, Prága:

a) a rubel-területen könyvekre és folyóiratokra egyaránt a cserét használjuk, a folyóiratokat cseréljük a dollár-területen is, b) a dollár-terület könyveit viszont megvásároljuk.

Ustredni Knihovna, Brno:

általában a cserét választjuk, mert ezzel külföldi devizát takarítunk meg.

Ustredni Kniznica, Bratislava:

A nem-szocialista országokkal devizatakarékossági okokból lehetőleg cserét folytatunk.

Matica Slovenska, Martin:

cserét folytatunk a velünk jó kapcsolatokat fenntartó könyvtárakkal. A vétel viszont elkerülhetetlen, ha a partner nem mutat érdeklődést a csere iránt.

7. A CSEREANYAG ÉRTÉKELÉSÉNÉL TESZNEK VALAMILYEN MEGKÜLÖNBÖZTETÉST ASZERINT, HOGY AZ ORSZÁG, AMELYBEN A PARTNER MŰKÖDIK, MILYEN GAZDASÁGI HELYZETBEN VAN?

„Igen” = 70

„Nem” = 55

Egyéb = 12

Azok a könyvtárak, amelyek az igen vagy nem válasznál valamivel többet mondtak, többnyire azt a megjegyzést tették, hogy a fejlődő országok javára szoktak bizonyos megkülönböztetéseket tenni, vagyis a csere egyensúlyára ezekben a viszonylatokban egyáltalában nem törekednek.

8. TESZNEK VILÁGOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉST A CSERE ÉS AZ AJÁNDÉK KÖZÖTT?

A) Általános megjegyzések

Bár a „csere félúton van a vétel és az ajándék között”, mégis azt hiszem, hogy közelebb áll az ajándékhoz. Amikor pl. egy könyvtár cserekapcsolatokat javasol és levelével egyidejűleg feladja a kiadványait, de a javaslatot nem fogadják el vagy válasz nem érkezik, akkor a „csereanyag” egyszerű ajándékká válik. A csere és az ajándék közeli rokonságát mutatja az is, hogy a nagy könyvtárak gyakran állítanak fel ún. „Csere és ajándék-osztályt”.

B) Válaszok

„Igen” = 82

„Nem” = 47

Egyéb = 8

Lássunk néhány példát:

ENSZ Könyvtár, New York: Határozott különbséget teszünk. Ha cseremegállapodás nélkül küldenek nekünk anyagot, azt ajándéknak tekintjük és nem érezzük magunkat kötelezettnek arra, hogy viszonzást adjunk. Fontosnak tartjuk, hogy megkülönböztetést tegyünk a csereanyag és a kéréstlen ajándékok között, mely utóbbiakat gyakran „csere” címen küldik. Az ilyesfajta anyag a jól felépített gyűjteményekben csak zavart okoz. Helyesebb tehát, ha pontos cseremegállapodásokat kötünk és minden egyebet az ajándékok kategóriájába sorolunk. Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy olyan országokban, ahol a külföldről történő vásárlást valutáris vagy más okokból korlátozzák, a fenti felfogást némileg és időnként módosítani kell.

Techn. Univ., Berlin: Nem teszünk éles megkülönböztetést. Az egyetem kiadványait néha úgy küldjük külföldre, hogy csereanyagra nem is számítunk. Ez a kiadványunk jellegétől és a rendelkezésre álló példányszámtól függ.

S.E.I., Párizs: Ha rendszeresen ismétlődő ajándékozásról van szó, akkor igyekszünk cserekapcsolatot létrehozni.

Bibl. Médicale, Varsó: Nem teszünk különbséget annyiból, hogy az általunk adott anyag gyakran értékeesebb, mint a beérkező anyag, máskor viszont fordítva áll a helyzet.

British Museum, London: A cserét és az ajándékot ugyanazon osztály intézi, de különböző színű bélyegzőket használunk.

9. EGYÉB GAZDASÁGI VONATKOZÁSÚ ÉSZREVÉTELEK

Kevés intézmény töltötte ki ezt a rovatot, de ezek közül néhány itt közölte az általános, összefoglaló véleményét, egyiket-másikat tehát érdemes idézni:

ENSZ Könyvtár: (Mrs. Nebel) A cserének gazdaságilag is szolidnak kell lennie, nem lenne tehát helyes, ha úgy fognánk fel a dolgot, hogy „ha akarod vidd, ha nem, hagyd itt”, vagyis nem szabad okvetlenül mindazt elfogadnunk, amit küldenek és nem szabad csak azt küldenünk, amire éppen nincs szükségünk. Megkülönböztetést kell tenni a külföldi valutával vagy általában pénzügyi eszközökkel gyengébben ellátott, de személyzettel és saját kiadvánnyal bővebben rendelkező országok és a drága munkabérű, a könyveket magas áron forgalomba hozó, de pénzügyileg viszonylag jól ellátott országok között. Más szavakkal: ha egy amerikai könyvtárnak módjában áll egy kiadványt egyszerűen megvásárolnia, hibázna, ha a munkaerőkre, nyilvántartásokra, levelezésre pénzt és időt pazarolna. *Deutsche Forschungsgemeinschaft, Bad Godesberg (Dr. Oertel)*: Minthogy az a célunk, hogy a tudományos szempontból fontos anyag eljusson a könyvtárakba, ezért a mi cserénknél a gazdasági szempontok egyáltalában nem játszanak döntő szerepet. Számunkra az a lényeg, hogy a kutatás által igényelt irodalom az országba bejusson, még akkor is, ha ezt az átlagosnál nagyobb pénzügyi áldozatokkal tudjuk csak elérni. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az olyan országokban, mint amilyen pl. az NSZK, ahol kevés a munkaerő, de a deviza rendelkezésre áll, lehetőleg mindig a könyvkereskedelemben való vásárlás útját választják. Mi a cseréhez csak akkor folyamodunk, ha a kiadványt másként csak nehezen vagy egyáltalában nem tudnánk beszerezni. Másként áll persze a helyzet olyan országokban, melyek a sok munkaerőt igénylő csereapparátust minden további nélkül fel tudják állítani, vagy amelyek számára fontos, hogy külföldi devizát takarítsanak meg. Ez utóbbi országok bizonyára a cserét a vétel elé fogják helyezni.

Österreichische Nationalbibliothek, Bécs: A nagyobb szabású csere különösen azokkal a könyvtárakkal előnyös, ahonnan ilyen vagy olyan okokból kereskedelmi úton nem lehet könyveket beszerezni. Néha ez az egyetlen mód arra, hogy a kívánt anyagot beszerezzük, ilyenkor tehát indokolt, hogy magasan képzett munkaerők több munkát fektessenek az ügybe. Természetesen, ha a kereskedelmi forgalomnak nincs akadályja, akkor inkább ezt az utat választjuk, még akkor is, ha a könyvek árai magasabbak, mint amennyibe csere útján kerülnének. *I. D. E.*: Bár a csere sok munkát igényel, mégis fenn kell tartanunk azokra az esetekre, amelyekben az anyag másként nem szerezhető be.

British Museum, London: Sok a labilis kérdés a csere gazdaságossága körül: *a)* A beszerzés költségei, ill. egy adott mű értéke esetleg sokkal alacsonyabbak, mint ugyanazon mű feldolgozási költségei; *b)* Ha csak a kiadvány valamennyi példányát nem szánták cserére, az már nem sokat jelent a kiadó számára, ha külön példányokat nyomtat a csere céljaira; *c)* Fel lehet vetni azt is, hogy vannak értékes, csere útján kapott munkák, amelyek egyébként elkerülték volna a szerzeményezés figyelmét és a másik oldalon viszont olyan művek, amelyeket drágán feldolgoznak, bár tulajdonképpen nincs rájuk szükség; *d)* Ha az ajándék- és csereosztály a beérkezett ajándékokat és csereküldeményeket összehasonlítja a kiküldött csereanyaggal, akkor gazdasági szempontból esetleg más eredményre jut, mintha csak a ki- és bemenő csereanyagot veti össze; *e)* Akárhogy is mérlegeljük a csere gazdasági oldalát, tény, hogy vannak intézmények, így például a japánok, melyek anyagát kizárólag csere útján lehet megszerezni.

IDEIGLENES KÖVETKEZTETÉSEK

A központok

A kiküldött kérdőíveknek több mint a fele nem érkezett vissza. A visszaküldött válaszokból kitűnik, hogy a központok mind valamilyen állami intézményhez tartoznak és több-kevesebb adminisztratív, ill. pénzügyi önállósággal bírnak. Két ország kivételével minden országban csak egy központ működik.

A legtöbb központ mind külföldi, mind belföldi viszonylatban elvállalja a küldemények továbbítását. Az a három szocialista központ, amely elküldte a választ, csak a belföld felé továbbít. A továbbítás költségeit a központok mind maguk viselik, de egyes esetekben a belföldi portó az intézményeket terheli.

A központoknak csak azokról a cserekapcsolatokról van áttekintésük, melyeknél közvetítő munkát látnak el, de ezekről sem vezet minden központ nyilván tartást. Csak 5 központ végez valamiféle koordináló tevékenységet és csak egy olyan ország van, ahol a cserét jogszabállyal rendezték. A központok nem vezetnek értéknilyvántartást az országuk és a külföld között folyó csereforgalomról.

Az intézmények

1. Bár a beküldött 137 válasz földrajzi eloszlása nagyon egyenlőtlen, arra mégis alkalmasak, hogy képet alkossunk maguknak a könyvtárak többségének felfogásáról: általánosságban az a véleményük, hogy a csere egyrészt a könyvek és más publikációk egyik nélkülözhetetlen beszerzési módja, másrészt jó lehetőség arra, hogy az egyik ország a másikkal a maga tudományos eredményeit megismertesse, ami egyúttal a nemzetközi együttműködést és megértést is szolgálja. Mindebből következik, hogy a gazdaságosság szempontjai a cserénél háttérbe szorulnak vagy egyáltalában nem játszanak szerepet.

2–3. Csere céljából általában díjmentesen állnak a könyvtár rendelkezésére a saját vagy a felettes szerv kiadványai, míg a cserére felhasználandó kereskedelmi kiadványok megvásárlására a könyvtárak általában rendelkeznek kisebb-nagyobb kerettel.

4. A könyvtárak többsége nem törekszik arra, hogy a csere feltétlenül egyenlőben legyen, még kevésbé arra, hogy az árakat részleteiben számontartsa. Tudományos kiadványok esetében elsősorban az anyag belső értéke esik latba, de ezen kívül mégis figyelembe szokták venne a kötetek vagy folyóiratok esetén a címek számát vagy — igen ritkán — a lapszámot. A kereskedelemben kapható csereanyag esetében többnyire a könyv árát veszik alapul, de nagyon kevés könyvtár vezet pontos könyvelést.

5. A könyvtárak nem mérlegelik a csere gazdaságosságát, hanem ellenkezőleg, legtöbbször szívesen vállalják a munkabérben és kiadványanyagban mutatkozó többletkiadást annak érdekében, hogy a rendes kereskedelmi forgalomban nem kapható kiadványokat beszerezzék. Több könyvtár hangsúlyozta, hogy a csere nem csupán egyik módja a beszerzésnek, hanem egyúttal lehetőség is arra, hogy az ország vagy egy-egy intézmény tudományos eredményeit a világgal megismertessék, ami viszont megéri a cserével járó költségeket.

6. A legtöbb könyvtár a cserét elsősorban a kereskedelmen kívüli anyag beszerzésére használja (akadémiai, egyetemi, egyesületi, hivatalos, nemzetközi és fölös kiadványok stb.), míg a kereskedelemben szereplő anyagot főleg vásárolják és csak másodsorban cserélik. A csere aránya magasabb a szocialista országok egyik-másik nagy könyvtára esetében.

7. A cserepartner országának gazdasági helyzetére vonatkozó kérdésre a könyvtárak többsége azt a választ adta, hogy a fejlődő országok esetében általában engedményeket tesznek.

8. A legtöbb könyvtár világos megkülönböztetést tesz a csere és az ajándék között.

9. Az „egyéb megjegyzések” rovatában beküldött fontosabb válaszokat már idéztem.

Én is teszek olyan javaslatot, amely szerintem a csere gazdaságosságának legfontosabb és a legsürgősebb részét érinti:

1. Az IFLA az UNESCO-val együtt tegyen meg mindent annak érdekében, hogy a csereanyag mozgásának útjában álló akadályok (túl magas postai költségek, vámok, kiviteli, behozatali korlátozások, egyéb formaságok stb.) mielőbb eltűnjenek;

2. A csereközpontok és a cserélő intézmények állapodjanak meg a csereanyag elszámolásának valamiféle módszerében. Talán általánosabbá lehetne tenni a „kötet-kötetért”, ill. „címet-címért” rendszert, mert ez pontosabb, mint a nehezen mérhető „belső tudományos érték”, de mégis módot ad a hozzávetőleges egyensúly fenntartására.

Jegyzetek

1. *Manuel des échanges internationaux de publications*. Troisième éd. prép. et mise à jour par Mlle Gisela von Busse. Paris, Unesco, 1964.
2. Busse, Gisela von: *Le Centre national d'échange. Guide pratique*. = *B. de l'Unesco à l'intention des bibl.* Vol. XIII, n° 2—3, février-mars 1959. 2—12. l.
3. *Renseignements sur les échanges internationaux de publications en Europe. Conférence sur les échanges internationaux de publications en Europe. Budapest, 13—19 septembre 1960*. Document de travail n° 8. Paris, Unesco, 1960.
4. Cox, W.: *Tendances actuelles et perspectives d'avenir dans le domaine des échanges internationaux de publications. Conférence sur les échanges internationaux de publications en Europe*. Document de travail n° 1. Budapest, 1960.
5. Genzel, Peter: *Die internationale Zusammenarbeit der wissenschaftlichen Bibliotheken auf dem Gebiete des Literaturausstausches. Erfahrungen und Probleme*. Sonderdruck aus „Deutsche Staatsbibliothek“. Vorträge, Berichte und Dokumente zur Dreihundertjahrfeier. 23—28. Oktober 1961. 191—208. l.
6. Maller Sándor: *A nemzetközi kiadványcsere*. = *Magy. Könyvszle*. Vol. LXXIII (1956). 3. sz. 273—286. l.
7. Slabczynski, W.: *Les tendances nouvelles en matière d'échanges internationaux de publications*. = *B. de l'Unesco à l'intention des bibl.* Vol. XXII, n° 5, septembre-octobre 1968. 246—253. l.
8. Hamel, G. A.: *L'échange international de publications. Quelques obstacles. Conférence sur les échanges internationaux de publications en Europe. Document de travail n° 7*. Budapest, 1960.
9. Kanevskij, B. P.: *Les échanges internationaux de publications*. = *B. de l'Unesco à l'intention des bibl.* Vol. XIX, n° 6, novembre-décembre 1965. 326—332. l.
10. Kanevskij, B. P.: *L'organisation des échanges internationaux à la Bibliothèque d'Etat Lénine*. = *B. de l'Unesco à l'intention des bibl.* Vol. XIII, n° 2—3, février-mars 1959. 48—52. l.
11. Genzel, Peter: *Der internationale Schriftentausch der wissenschaftlichen Bibliotheken der DDR*. = *Zentralbl. für Bibliothekswesen*. Jg. 80. Heft 12 (1966). 707—726. l.

Economic aspects of the international exchange of publications

I. GOMBOCZ

On the initiative of Unesco the Commission on the exchange of publications put on his agenda the problem of the economic aspects of the international exchanges, i.e. the evaluation of the exchange as a means of acquisition in comparison mainly with the acquisition through purchase. The Commission decided to base the study on the opinion of exchanging libraries all over the world. For that purpose two questionnaires were mailed in the course of spring 1969. One containing 9 questions for the exchange centres (on the centre's situation in the country, the transmission services, the centre's eventual survey over the exchange relations of other institutions in the country, etc.), an other more detailed for institutions having large exchanges (again with 9 questions on the type of exchange material available, on the standards used to evaluate the exchanges, on the problem whether the library takes into account the cost of personnel, material, etc. spent on exchange work, etc.)

23 replies were received from about 60 addresses of Questionnaire No. 1. With the exception of two, in each country one single centre functions. The majority of the centres perform transmitting services the costs of which are paid for by the centre itself. The centres are informed only of those exchanges effected by their intermediary, but not all of them keep a file on the institutions served, and no centre is keeping a central file of the exchanges effected in the country either.

Out of the 200 addressees 137 libraries sent back the Questionnaire No. 2. with the following result: 1) The majority of the libraries are of the opinion that the economic aspects have only a secondary role in the course of exchanges. 2) Most of the libraries have at their disposal their own publications free of charge, whereas the commercial publications have to be purchased. 3) The majority of the libraries do not strive at establishing a balance in the exchanges and even less at calculating the price. 4) The libraries have not examined the rentability of the exchange work, but they undertake willingly to pay for the costs of personnel and material, because they are in need of publications not available through the commercial channel.

The majority of the replies were scant of words, while others gave detailed replies. I amply quoted from the relevant literature when elaborating the single replies. Mainly because of the geographically disproportionate distribution of replies (many important countries have not sent back the questionnaires) the Commission decided at the Copenhagen meeting to let continue the collection of data and to charge me with the elaboration of a final report for the next meeting.